

Marcello ZAGO

DUHOVNOST DIJALOGA

Sažetak

Izlaganje koje je autor priredio i podnio na plenarnoj sjednici Papinskog vijeća za međureligijski dijalog u listopadu 1998. Oslanja se na postojeće dokumente crkvenog učiteljstva pri obradi duhovnosti potrebne za međureligijski dijalog. Zajedničke sastojnice takve duhovnosti su njegovanje povezanosti i ljubavi među pojedincima, narodima i pripadnicima različitih religija te za monoteističke religije vizija svijeta kojoj je podloga vjera u jednoga Boga, Stvoritelja i vrhunskog Gospodara svih ljudi. U kršćanske sastojnice takve duhovnosti ubraja: Trojstvo, utjelovljenje, Crkvu kao zajednicu, kraljevstvo Božje. Glavne vrline kršćanina koji ulazi u dijalog s drugima trebale bi biti zrela vjernost vlastitom identitetu i otvorenost za druge. Ključne riječi: religije, duhovnost, identitet, otvorenost.

Dijalog je velika novost koju je otvorio Drugi vatikanski sabor. Pomaže da bolje shvaćamo i obavljamo svoje poslanje u današnjem svijetu. Potencijal koji je stvorio ovaj sabor nije potpuno iscrpljen, vjerojatno stoga što nije znatnije razvijena duhovnost koja bi trebala biti podloga dijalogu. Ovim predavanjem, koje sam spremio za plenarnu sjednicu Papinskog vijeća za međureligijski dijalog, želim razmišljati upravo o toj duhovnosti. Podijelio sam ga na pet dijelova. U prvom objašnjavam termine. Zatim obrađujem dva opća vida za promicanje dijaloga - zajedničku duhovnost koja je sastavni dio ljudske naravi i posebnu religijsku duhovnost osoba s kojima stupamo u dijalog. Četvrti i peti dio su središte u kojem izlažem kršćansku duhovnost kao podlogu za dijalog.

I. Projašnjavanje termina

Duhovnost i dijalog su zbilje koje traže posebno projašnjenje, upravo zato što su oba ova izraza danas uvelike proširena te se upotrebljavaju na mnogo područja i u različitom smislu.

I.1. Pojam dijaloga

Na crkvenom području dijalog se može shvaćati na dva načina. Prvenstveno, time se može podrazumijevati duh za obavljanje bilo koje aktivnosti pa je stoga dijalog metoda za obavljanje takve aktivnosti. To je ozračje poštivanja drugih i Božje prisutnosti u njima. U ovom smislu, dijalog je svojstven svim oblicima crkvenog djelovanja, to jest tihe prisutnosti, evangeliziranja, inkulturacije i svjedočenja. Pavao VI. u svojoj programatskoj enciklici gleda dijalog kao način vršenja svega i svakog poslanja u današnjem svijetu.¹

Na drugi način, dijalog se može shvaćati kao posebna vrsta misijskog djelovanja jer je usmjeren prema članovima nekršćanskih religija. Radi se o međureligijskom dijalogu.² Ovaj se termin upotrebljava ne samo za označavanje razgovora među osobama nego za svaki pozitivan i konstruktivan međureligijski odnos koji održavamo s osobama i zajednicama drugih vjera, u svrhu međusobnog upoznavanja i obogaćivanja (usp. DM 3). Izražava se na više načina, kao npr. dijalogom življenja, djela, teološke razmjene, iskustva itd. (usp. DM 28-35; DP 42-45). Zahvaljujući ovom tipu dijaloga, proširena je sama svrha misija. Svrha misijskog djelovanja nije dakako samo naviještanje evanđelja s ciljem obraćenja i osnivanja vjerničkih zajednica i mjesnih Crkava nego i promicanje kraljevstva Božjega (usp. RM 20). Dijalog kao specijalna djelatnost postaje jedan od oblika misije, ponekad jedini koji se može provoditi (usp. RM 41, 55-57).

I.2. Pojam duhovnosti

Duhovnost je unutarnji način bivovanja pojedine osobe ili zajednice. Takav način bivovanja omogućuje određeno gledanje i stavove koji osobu potiču na posebno povezivanje ljudskih bića i kozmičkih stvarnosti s Bogom te djelovanje u skladu s takvim unutarnjim osvjedočenjem. Antropološki rečeno, možemo ustvrditi da je takav način bivovanja oblikovan prema vrijednostima koje sačinjavaju unutarnju strukturu dotične osobe ili zajednice te da on uvjetuje ili olakšava djelovanje. Nadalje, možemo ustvrditi da svaka osoba i društvena stvarnost ima duhovnost koja je podloga njezinoj viziji i djelovanju. Prema općem shvaćanju, duhovnost se uvijek promatra kao unutarnja pozitivna dimenzija koja promiče rast pojedinca ili skupine. Pripisuje se religijama ili pokretima religioznog tipa.

¹ Usp. Pavao VI.: *Ecclesiam suam*, brojevi 54-68.

² Usp. Tajništvo za nekršćane god. 1984: *Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija (Dijalog i poslanje)*, Kršćanska sadašnjost (Dokumenti 73), Zagreb 1985. Ovaj dokument navodimo kraticom DM.

Možemo govoriti o općoj i specifičnoj duhovnosti. Opća duhovnost je ona koju ima svako ljudsko biće, najniži zajednički nazivnik s kojim se svatko može poistovjetiti. Specifična duhovnost svojstvena je svakoj religiji ili duhovnom pokretu.

Svrha ovog predavanja nije prikazivati opću ili specifičnu duhovnost u cjelini, kako je učinjeno na plenarnom zasjedanju Papinskog vijeća za međureligijski dijalog 1995. god.,³ nego usredotočiti se na vidove te duhovnosti koji posebno promiču međureligijski dijalog. Ograničivši se tako već na početku, podsjetimo se na dvije važne istine. Vidovi koji promiču dijalog uvijek su sastavni dio određenih duhovnosti u njihovoj cjelovitosti te iz tih duhovnosti dobivaju dinamičnost. Nadalje, svaka autentična duhovnost prožima dijalog koji biva uspostavljen. Tako međureligijski dijalog postiže vrhunac kada obuhvaća i priopćava najdublju bit dotičnih religija, to jest duhovnost koja ih animira.

2. Zajednička duhovnost dijaloga

2.1. Svaki čovjek ima u sebi vrijednosti, načine bivanja i motivacije koje mogu potkrepljivati stavove dijaloga u odnosu na druge. Postoji zajednički ljudski temelj koji vodi prema dijalogu. Deklaracija Drugog vatikanskog sabora o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama kaže ovako:

"Na osnovi svoje zadaće da promiče ljubav i jedinstvo među ljudima, a također i među narodima, Crkva prije svega svraća svoju pozornost na ono što je ljudima zajedničko i što ih vodi do međusobnog zajedništva.

Svi su naime narodi jedna zajednica; imaju isti iskon, jer je Bog sav ljudski rod nastanio po svojoj površini zemaljskoj; svima je posljednji cilj Bog, čija se providnost i svjedočanstvo dobrote, a i naum spasenja protežu na sve, dok se ne sjedine izabrani u svetom gradu koji će osvijetliti Božji sjaj, gdje će narodi hoditi u njegovu svjetlu.

Ljudi očekuju od različitih religija odgovor o skrivenim zagonetkama ljudske egzistencije koje, kako nekada tako i danas, duboko uzbuđuju ljudsko srce: što je čovjek, što je smisao i cilj našega života, što je dobro a što grijeh, odakle boli i zašto, koji put vodi do istinske sreće, što je smrt, sud i nagrada nakon smrti i što je napokon onaj konačni i neizrecivi misterij koji obuhvaća našu egzistenciju i odakle smo došli i kamo idemo" (NA 1).

³ Pontificium Consilium pro Dialogo inter Religiones, Plenarno zasjedanje 20-24. studenog 1995, u *Pro Dialogo Bulletin* 92, 1996, 2.

Ovaj saborski tekst navodi dva niza motivacija: jedan ontološki koji se temelji na teističkom gledanju, a drugi egzistencijalni koji se temelji na ljudskim pitanjima te na urođenom traganju svakog ljudskog bića.

2.2. Ontološki temelji

Ontološke temelje koje iznosi Nostra aetate osvjetljuje Riječ Božja te stoga vizija o Bogu kao Stvoritelju, o providnosti i zajedničkom pozivu koju priznaje većina religija. Teistička vizija o jednom Bogu od kojeg potječu sva ljudska bića i koji je konačni cilj svih u konačnici jača veze među ljudskim bićima te pogoduje stavovima povoljnim za dijalog. Uz uvjet da takav vjernik ne smatra Boga svojim isključivim vlasništvom. Što je kod sudionika dijaloga dublje iskustvo Boga, tim je dijalog plodniji i tim su složnije različite religijske tradicije.

Međutim, nemaju svi ontološku motivaciju temeljenu na teističkoj viziji. Postoje religijski pokreti koji se ne temelje na vjeri u osobnog Boga. Budizam⁴ te neki drugi religijski i humanistički pokreti kao što su npr. New age i scientologija nisu usredotočeni na osobnog Boga. Oni ipak prihvaćaju da postoji jedna ljudska narav koja je zajednička svima te koja dopušta samo jednu ljudsku zajednicu. Oni također imaju i njeguju duhovnost i čudoređe koje može pogodovati dijalogu.

Prema svim religijskim pokretima, bili oni teistički ili ne, ljudska osoba je biće odnosa koje napreduje prema svojoj zrelosti preko izmjena iskustva i misli. Tada osoba postaje dio cjeline tako da joj temeljno usmjerenje postaje traganje za skladom. Tako temelj za univerzalnu duhovnost može imati dva uporišta: ljudsku osobu i traganje za skladom među bićima. Naglasak na kojoj od tih sastojnica može se pomicati u ozračju pojedine kulture i religije. Osjetljivost na to dvoje preteže u religioznosti i kulturama različitih naroda Azije. Ljudska osoba i globalni sklad su otvorene vrijednosti koje su ukorijenjene u teističkim religijama i potpuno su izražene u kršćanstvu. Stoga se predlaže da sklad bude kvalifikacijska kategorija u azijskoj teologiji.⁵ Stoga je potrebno razvijati antropološku potrebu za dijalogom kako bi on postao

4 Ovdje ne ulazimo u egzistencijalno traganje za Apsolutnim u budizmu, niti raspravljamo o pučkoj religioznosti budista koji štiju različita božanstva.

5 Dokument Teološke savjetodavne komisije FABC: *Asian Christian perspectives on Harmony*, iz travnja 1995. u knjizi *For all the Peoples of Asia, Vol II*, str. 229-298. Odjel FABC-a za dijalog na nekoliko međunarodnih susreta razmatrao je sklad u različitim religijama Azije: budizmu, hinduizmu, islamu, konfucijevstvu i taoizmu. Usp. BIRA V/1, *Ondje*, str. 143-177. Smatram da je također nužno naglasiti potrebu ljudske osobe za dijalogom koja je izražena u zapadnoj židovsko-kršćanskoj tradiciji.

djelatna zbiljnost koju svi prihvaćaju i promiču. Na taj način svi ljudski pokreti mogu biti uključeni u dijalog.

2.3. Egzistencijalni temelji

Kao egzistencijalno područje ljudskih problema prihvaća se univerzalnija podloga. Egzistencijalni pristup ne iznosi samo teoretska pitanja nego je to temeljno traganje ne samo kod vjernika nego kod svih ljudi (usp. GS 10, 18). To je spremnost na razmjenu s drugima, izvor i predmet dijaloga te traganje za duhovnošću.⁶ Nadahnuta učenjem Konstitucije o Crkvi u svijetu ovog vremena, enciklika o misijama kaže: "U svakom slučaju, Crkva zna da čovjek 'neprestano potican od Duha Božjeg, neće nikada biti sasvim ravnodušan prema problemu religije' i da će 'uvijek željeti da makar i nejasno sazna koje je značenje njegova života, njegove djelatnosti i njegove smrti' (GS 41). Duh je Sveti dakle u samim počecima egzistencijalna i religiozna čovjekova pitanja koje se rađa ne samo iz stanja nedužnosti nego i iz sama ustrojstva njegova bića" (RM 28).

3. Specifična duhovnost i dijalog

Svaka religija ima vidove i vrijednosti vlastite duhovnosti koji mogu njegovati stavove i inicijative poštovanja, dijaloga i suradnje. Stoga je važno poznavati i podržavati sve što kod nas i kod drugih može promicati dijalog.

Vidove specifične duhovnosti različitih religija koji mogu njegovati dijalog možemo promatrati iz dvostruke perspektive:

- U odnosu na članove tih religija koji u tim vidovima nalaze dinamizam, motivaciju i putove prema međureligijskom dijalogu. Sami članovi tih religija mogu odvesti taj dijalog na stranputicu.

- U odnosu na kršćane koji u takvim vidovima neke druge religije nalaze razloge i putove za svoj dijalog s drugima. Općenito možemo reći da su kršćani prinukani uspostavljati dijalog s drugim vjernicima kako bi ih razumjeli, zatim pridonosili međusobnom obogaćivanju te Crkvu činili inkulturiranom u svojoj sredini.⁷

Dijalog različitih oblika posebno je bilateralan, što znači da ga vode dvije osobe ili dvije skupine. Stoga je korisno početi od

6 Usp. Govor Pavla VI. na generalnoj audijenciji 12. siječnja, u knjizi Fr. Gioia: *Il dialogo interreligioso*, str. 191-195; *Evangelii nuntiandi*, 53, *Ondje*, str. 70-77.

7 Vidovi koje u ovom dijelu navodimo obrađeni su na nekim susretima Papinskog vijeća za međureligijski dijalog s rimskim savjetnicima. Osnovne dokumente predstavili su: F. Machado za hinduizam, D. Isizoh za tradicionalne afričke religije i E. Renaud za islam.

duhovnih dimenzija koje su srodne kod obiju strana. U ovom predavanju iznosim samo nekoliko sugestija.

Dijalog s članovima tradicionalnih religija može izvirati iz želje za poniranjem u životnu integraciju koja teče iz religije, za istraživanjem harmonije između živih i preminulih, između ljudi i svemira te socijalnog usklađivanja koje se postiže po riječima, u obitelji, u zajednici i uopće u životnim vrijednostima.

Mnogi razlozi nukaju kršćane da uspostavljaju dijalog s hinduističkom religijom koja prihvaća da postoje različiti putovi za pristup k Bogu te poštiva one koji se drže tih putova. Među te razloge pripada i želja za otkrivanjem osjećaja za sveto i božansko, prvenstvo iskustva i svjedočenja, traganje za zbiljskim unutar-njim "ja", vrline ravnopravnosti prema svakome i svačemu i onoga što hindusi zovu ahimsa ili sveopća ljubav.

U dijalogu s budizmom kršćane može voditi traganje za konačnim oslobođenjem u apofatičkom Apsolutu koji se naziva Praznina te razvijanje unutarnjeg života pomoću mnogih oblika meditacije. Iz budističke perspektive, unutarnji stavovi su važniji od vanjskih akcija; polazište i cilj je unutarnje savršenstvo koje oblikuje vanjsko ponašanje. Etika i askeza te posebno altruizam mogu postati podloga za suradnju i izmjenu iskustava.

Podlogu za dijalog s konfucijevstvom može sačinjavati važnost koja se pripisuje međuosobnim odnosima i društvenoj povezanosti.

U dijalogu s islamom kršćane može privlačiti vjera u jednog Boga, Stvoritelja i Suda svih, i to univerzalističkom naukom da je ta vjera primljena objavom te da daje spasenje, kao i praktičnom čvrstoćom. Pripadnost islamskoj zajednici (*ummma*) donosi posebnu povezanost. Islam cijeni Židove i kršćane koji imaju Svetu knjigu, a čini se da ne poštuje politeističke pogane ili ateiste.

4. Specifično kršćanska duhovnost za dijalog

U kršćanskoj duhovnosti dijalog izvire iz najbitnijih sastojnica kršćanstva, to jest iz dioništva na trojstvenom životu, iz ucijepljenosti na Krista i iz pripadništva Crkvi. To nije tek taktika, poštovanje prema drugima ili izraz ljubavi. Temelji se na sastojnicama koje sačinjavaju kršćanski identitet. To je duhovnost temeljena na Trojstvu i zajedništvu.

4.1. Trojstvo

Bog u kojega mi vjerujemo nije izolirano i nepristupačno biće. On je Trojstvo, po naravi se sastoji od odnosa prema drugo-

me te priopćava sebe svojim stvorenjima. Kršćansko življenje nije tek intelektualno prihvaćanje Božje naravi i vršenje njegove volje; to je prvenstveno dioništvo na intimnom životu triju Osoba a sastoji se u ljubavi i povezanosti. Čovjekov odnos s Bogom po dijalogu postaje molitva, a ljubav je temeljni zakon odnosa prema drugima. Trojstvo je izvorište i uzor kršćanskoj duhovnosti, i to u njezinom sveukupnom odražavanju kao i u animiranju različitih kršćanskih aktivnosti. Stoga duhovnost kršćanskog dijaloga gleda u Trojstvu svoje izvorište te Trojstvom se motivira i oblikuje.

Bog je u obliku dijaloga uspostavljao odnose s nama. Bog uvijek nudi ljudima spasenje u obliku dijaloga, to jest poštujući osobu i uvažavajući konkretnu situaciju. "Objavu, to jest nadnadravni odnos koji je sam Bog uspostavio s ljudskim rodom, na vlastitu inicijativu, možemo predstaviti kao dijalog u kojem je Riječ Božja izražena u utjelovljenju te stoga u Evandelju... Povijest spasenja donosi upravo taj dugi dijalog pun promjena koji Bog započinje te obavlja s čovjekom veličanstveni razgovor. Po Kristovu boravku među ljudima Bog omogućuje da shvatimo nešto od njega, misterij njegova života koji je jedinstven u biti a trojstven u osobama; konačno nam govori kako želi biti upoznat: On je Ljubav; kako želi da ga poštujemo i da mu služimo: Ljubav nam je vrhovna zapovijed. Tako dijalog dobiva puno značenje i nudi podlogu za povjerenje. Na dijalog je pozvano i dijete, a mistik u njemu dobiva zamah."⁸ Takav božanski dijalog djeluje ne samo u povijesti spasenja te u postupnom Božjem objavljivanju nego i u dubini svakog čovjeka, jer je "savjest najskrovitija jezgra i svetište čovjeka, gdje je on sam s Bogom, čiji glas odzvanja u njegovoj nutрини" (GS 16).

4.2. Otac nebeski i kraljevstvo Božje

Otac je izvor sveopće unutartrajstvene i izvantrajstvene milosrdne ljubavi (*charity*). Iz te ljubavi kao izvorišta teče Božji plan o čovječanstvu koji je u krajnjoj liniji kraljevstvo Božje.⁹ Krist nam je objavio taj plan koji je u njemu i po njemu ispunjen, a Crkva mu je "klica, znak i oruđe" (RM 18). "Istina je, dakle, da se početna stvarnost Kraljevstva može naći i izvan međa Crkve u cijelom čovječanstvu ukoliko ono živi iz 'evandeoskih vrednota' i otvara se Duhu koji puše gdje i kako hoće" (RM 20). "Crkva je sakrament spasenja za cijelo čovječanstvo i njezino djelovanje nije ograničeno na one koji prihvaćaju njezinu poruku. Ona je vučna

⁸ Pavao VI: *Ecclesiam suam*, br. 70.

⁹ Ivan Pavao II: *Redemptoris missio*, br. 12-20, treće poglavlje posvećuje Ocu i tako kraljevstvu Božjem.

snaga na putu čovječanstva prema eshatološkom kraljevstvu; znak je i promicateljica evanđeoskih vrednota među ljudima. Na tom putovanju neprestana obraćenja k naumu Božjem Crkva daje svoje svjedočanstvo i svoja djela poput dijaloga, promicanja čovječnosti, zalaganja za pravdu i mir, pomaganja siromašnih i malenih, uvijek ustrajna u obrani prvenstva onostranosti i duhovnih stvarnosti kao prethodnice eshatološkog spasenja" (RM 20). Ova vizija osposobljava nas da na aktivan način imamo udjela u Očevoj ljubavi doprinoseći ispunjenju njegova plana spasenja u Kristu po Duhu.

Možemo reći da je vizija enciklike o misijama deduktivna, jer počinje od Oca. Mogla bi se, međutim, upotrijebiti i induktivna metoda, počevši od načina na koji ljudske osobe i skupine uzimaju udjela na tom božanskom planu. Prihvatimo li da božanska providnost vodi povijest unatoč ljudskim slabostima, izgleda normalno priznati da su i religije dio božanskog plana kojemu je Krist središte i potpuno ispunjenje. Inače bi ogromni dio čovječanstva bio izvan Božjeg milosrdnog djelovanja.

Vizija Kraljevstva također je obzorje djelovanja Crkve u odnosu na nekršćane.¹⁰ Stoga bi ispunjenje Kraljevstva moglo postati točka uspoređivanja za sve religije, uključivši i kršćanstvo, unatoč "posebnoj povezanosti Crkve s kraljevstvom Božjim i Kristovim za koje 'ima misiju da ga navješćuje i da ga ustanovi u svim narodima'" (RM 18).

4.3. Riječ tijelom postala za spasenje svih

Riječ Očeva utjelovljena je u Isusu Nazarećaninu, jedinom spasitelju cijelog čovječanstva, koji je konačna i potpuna objava Boga te jedini posrednik između Boga i ljudi.¹¹ Ivan Pavao II, oslanjajući se na saborske tekstove, osobito na Dogmatsku konstituciju o Crkvi i Pastoralnu konstituciju o Crkvi u svijetu ovog vre-

¹⁰ Upravo stoga FABC razvija teologiju o Kraljevstvu, dajući tako znatan doprinos shvaćanju crkvenog poslanja. Na Institutu za religijski dijalog (BIRA) dublje je istražen ovaj vid. Enciklika Ivana Pavla II. o misijama uzela je to potpuno u obzir ugrađivši pojam Kraljevstva u shvaćanje Crkve i njezina poslanja. Zatim razvija sve dimenzije i značenja Kraljevstva, ne ograničavajući se na Kraljevstvo kao zbilju koja je izvan Crkve. Tako *Redemptoris missio* donosi pet načina shvaćanja Kraljevstva: Kraljevstvo kao Očev plan, kao eshatonska zbilja, kao ono što je u Kristu ispunjeno, kao ispunjenje Crkve i kao nešto što je šire od Crkve. Zatim podsjeća na povezanost Kraljevstva i Crkve. Smatram da ovo šire poimanje Kraljevstva ima pozitivan učinak na dijalog, jer pokazuje odnos Kraljevstva ne samo prema pozitivnim i religijskim doprinosima nego i prema eshatonskom spasenju. Dijalog Crkve tako postaje pogonska snaga za eshatonsko kraljevstvo. Tako možemo vidjeti kako je Crkva sakrament spasenja za sve te kako međureligijski dijalog može postati dijalog spasenja.

¹¹ Ivan Pavao II: *Redemptoris missio*, br. 4-11, u prvom poglavlju govori samo o Isusu Kristu jedinom Spasitelju.

mena (usp. LG 13-17; GS 22) naglašava da Kristovo spasenjsko djelo dohvaća sve čovječanstvo. "Kao što se 'utjelovljeni Sin Božji na neki način sjedinio sa svakim čovjekom' tako 'moramo držati da Duh Sveti pruža svima mogućnost da se, na neki način, koji je Bogu poznat, pridruže tom vazmenom otajstvu'" (RM 6). "Ta milost dolazi od Krista, plod je njegove žrtve i udjeljuje se po Duhu Svetome: ona svakomu dopušta postizanje spasenja uz vlastitu slobodnu suradnju" (RM 10). Nisu isključena posredovanja ni spasenosna sredstva izvan Crkve, ali ih treba shvaćati povezano s jednim Kristovim spasenjem. "Ako se sudionička posredovanja različitog oblika ne isključuju, sva ona ipak dobivaju smisao i vrijednost jedino iz Kristova posredovanja i ne mogu se shvatiti kao usporedna i komplementarna" (RM 5).

Ovo Božje nezasluženo darivanje (*gratuitousness*) ne isključuje našu aktivnost, kao da bi sve pripadalo samo Bogu. "Spasenje, koje je vazda dar Duha, zahtijeva suradnju čovjeka bilo da spasi sebe bilo druge. Tako je Bog htio i zato je u naumu spasenja odredio i uključio Crkvu" (RM 9). Ovo udioništvo na spasenju nije skućeno samo na one koji imaju istu vjeru ili su na nju pozvani nego se proteže na sve čovječanstvo (usp. RM 9). Taj mesijanski narod "Krist je ustanovio da bude zajednica života, ljubavi i istine; On ga uzima i kao oružje otkupljenja svih i šalje ga svemu svijetu kao svjetlo svijeta i sol zemlje" (LG 9). Dijalog je jedan od načina vršenja takvog utjecaja (usp. RM 20) te još više način postizanja svetosti i življenja povezanosti u Kristu (usp. RM 77, 90).

4.4. Duh kao djelatnik spasenja

Duh Sveti je djelatnik misijskog poslanja u svim oblicima te ujedno koordinator misija.¹² Duh na poseban način djeluje unutar Crkve i u misionarima, ali tako da se ne veže samo na njih, jer je prisutan i djeluje u svakom vremenu i na svakom mjestu. "Nazočnost i djelovanje Duha ne utječu samo na pojedince nego i na društvo i povijest, na narode, kulture, religije. Duh je doista u ishodištu plemenitih ideala i dobrih pothvata na putovima čovječanstva: 'Duh Božji divnom providnošću upravlja tijek vremena i obnavlja lice zemlje.' Uskrsli Krist 'snagom svoga Duha već djeluje u srcima ljudi'" (RM 28). "Odnos Crkve s drugim religijama obilježen je dvostrukim poštovanjem: 'Poštovanjem čovjeka u njegovu traženju odgovora na najdublja pitanja i poštovanjem djelovanja Duha u čovjeku'" (RM 20). "Univerzalno djelovanje Duha ne smije se nikad dijeliti od posebna djelovanja što ga on obavlja u ti-

¹² Ivan Pavao II: *Redemptoris missio*, br. 21-30, tako naslovljuje treće poglavlje.

jelu Kristovu koje je Crkva. Uvijek je naime Duh na djelu, bilo kad Crkvu oživljava i potiče da naviješta Krista bilo kad sije i uzgaja svoje darove u svim ljudima i narodima, usmjeravajući Crkvu da ih otkrije, promiče i prima preko dijaloga. Svaku nazočnost Duha treba prigrliti s poštovanjem i zahvalnošću" (RM 29).

Vjera u djelovanje Duha nuka nas da otkrivamo Duhovo djelovanje te s njime surađujemo. To je prava duhovnost. "Ta se duhovnost pokazuje prije svega kao posvemašnja poučljivost Duhu: poučljivost traži prepuštenje Duhu da nas oblikuje iznutra, da postajemo sve sličniji Kristu. Ne može se svjedočiti Krista ako se ne odražava njegov lik, koji u nama postaje živ milošću i djelovanjem Duha. Poučljivost Duhu traži zatim da prihvatimo darove jakosti i mudrosti, koji su bitna crta misionarske duhovnosti" (RM 87). Jakost je temelj naviještanja (*parresia*, usp. RM 24) a uočavanje je temelj dijaloga ako želimo shvatiti djelovanje Duha (usp. RM 29, 60).

4.5. Krist kao primjer odnosa

Način djelovanja Krista, koji je učovječeni Bog, jest paradigma za način djelovanja Crkve te stoga i svakog kršćanina. On objavljuje ne samo da Bog ljubi svijet, nego se potpuno predaje iz ljubavi. Takva ljubav izražena je u cijelom njegovu životu, u njegovim riječima i pothvatima, osobito u prilog siromasima (usp. RM 15-15). U dodirima s drugima, u kontroverziju s drugima upušta se samo s članovima svoje religije; napada samo farizeje i zakonoznance. Nikad se ne upušta u prepirke s Rimljanima, Kanaancima i Samarijancima kao sljedbenicima religijskih tradicija prisutnih u Palestini, koje je poznavao i s kojima je dolazio u dodir. Ne samo da je budio vjeru nego ju je nalazio i kod pogana kao što su stotnik i žena Kanaanca. U izricanju pohvale časnikovoj vjeri Isus tvrdi da nikada nije našao takve vjere kod kojeg Izraelca (usp. Mt 8,5-13). Jednako se divi vjeri žene Kanaanke (usp. Mt 15,21-28).

U odnosima s drugima kod Isusa pretežu sastojnice poštovanja, slušanja, divljenja, pomaganja, ohrabrenja i dijaloga. Neke zgode u evanđeljima, koje su evanđelisti dublje razvili, su sjajni uzorci majeutičke i dijaloške metode. Promotrite Isusov susret s Nikodemom (usp. Iv 3), sa Samarijankom (usp. Iv 4), s učenicima na putu u Emaus (usp. Lk 24,13-35). Za prve kršćanske zajednice ti su događaji bili primjeri kako se trebaju postavljati prema svojim susjedima i u odnosu prema istini koju nose. Isus u odnosu na učenike često upotrebljava metodu pitanja, osobito u presudnim trenucima. Ta metoda otkriva da se prema njima odnosio dijaloški.

Naš način djelovanja treba biti oblikovan po uzoru na samog Isusa koji "proglašuje 'blagovijest' ne samo time što kaže ili čini nego i onim što jest" (RM 13). To je potreba za svetošću koja je povezanost u Kristu (usp. RM 77), nastupanje osjećajima kakvim je on nastupao (usp. RM 88) i po metodi kakvom se on služio (usp. RM 89).¹³

Kenotička dimenzija Krista dobiva posebno značenje u duhovnosti dijaloga. Ne radi se o gubljenju vlastitog identiteta, nego o uzimanju lika i slike drugoga. Ivan Pavao II. upućuje na Fil 2,5-8 kao bitno svojstvo misionarske duhovnosti (usp. RM 88). To je ponizna ljubav koja njeguje dijalog.

4.6. Crkva kao zajednica

Dijalog vuče korijen također iz naravi i poslanja Crkve. Izvanredna sinoda biskupa 1985. god. naglasila je kako je zajedništvo glavni pojam dokumenata Drugog vatikanskog sabora i nadahtuće za obnovu koja je uslijedila nakon sabora.¹⁴ Crkveno zajedništvo temelji se na zajedništvu Trojstva. Ono je znak i sredstvo zajedništva između Boga i ljudi, i to prema unutra i prema čovječanstvu. Drugi vatikanski sabor, pri završetku svoga posljednjeg dokumenta poziva ljudska bića na bratstvo i dijalog, i to unutar Crkve, s drugim kršćanima, sa svim religioznim ljudima i s cijelim čovječanstvom. "Crkva, snagom svoga poslanja da osvijetli čitav svijet evanđeoskom porukom i da sve ljude bilo kojega naroda, rase ili kulture sjedini u jedan Duh, jest znak onoga bratstva koje dozvoljava i jača iskren dijalog". Zatim zaključuje: "Budući da je Bog Otac počelo i svrha svega, pozvani smo svi da budemo braća. I zato pozvani tim istim ljudskim i božanskim pozivom, možemo i moramo bez prevare u pravom miru surađivati na izgradnji svijeta" (GS 92).

5. Stavovi za kršćansku duhovnost dijaloga

Određeni duhovni stavovi osnađuju dijalog, jer njeguju pozitivne i konstruktivne odnose i pothvate u odnosu na članove drugih religija.

5.1. Obnova svijesti

Prvi stav je svijest o temeljima kršćanske duhovnosti. Ne radi se tek o korektnoj i teoretskoj viziji duhovnosti nego o prih-

13 FABC podsjeća na primjer Isusa kao paradigmu. Usp. *Final Statement of the Sixth FABC Plenary Session* u Manili 1996, Vol. II, str. 6-10.

14 Druga izvanredna sinoda, Zaključni izvještaj II, C. 2.

vaćanju, doživljavanju i osobnom usvajanju takve duhovnosti. Crkva je, dakako, uvijek vjerovala u Trojstvo te iz njega kao iz vrela crpila životne sokove. Kršćani su uvijek krštavani na Trojstvo, to jest uranjani u Trojstvo. Ipak, valja priznati da u današnjoj Crkvi postoji obnovljena svijest o Trojstvu. Dovoljno je podsjetiti na Drugi vatikanski sabor koji je polazeći od Trojstva produbio život i poslanje Crkve (usp. LG 1-9; AG 1-15; GS 1), preko triju trinitarnih enciklika Ivana Pavla II. koje su sažete u *Redemptoris missio*, do tri trojstvene godine priprave na treće tisućljeće. Postoji nova svijest o središnjoj ulozi Trojstva. A upravo je trojstvena vizija podloga naglašavanju Crkve kao zajednice. Suvremena duhovnost obilježena je tom vizijom. U Crkvi koja je pozvana da uspostavlja dijalog to je providnosno, jer takva duhovnost može promicati dijalog na zdravoj podlozi i pravim metodama.

5.2. Identitet i otvorenost

Dijalog zahtijeva prihvaćanje vlastitog identiteta te istovremeno otvorenost za druge. To vrijedi za sve koji prihvaćaju postavljanje prema drugima na konstruktivan način. Posebno se odnosi na kršćane.¹⁵ Duhovnost temeljena na Trojstvu i dijalogu jača oba ova stava. Potiče na sve dublje doživljavanje identiteta koji se ne zatvara u sebe, u neku vrstu fundamentalizma, nego se otvara drugima bez separatističkih podjela. Bog je za svakoga. Crkva je za svakoga. Trojstvo u svom nutarnjem životu i poslanju prema vani daje podlogu za stavove i djela dijaloga sa svakim, tako da uvijek zadržavamo svoj identitet koji se sastoji u punom prihvaćanju Božjeg dara s univerzalnim otvaranjem prema svakome, po uzoru na Božju otvorenost za svakoga. Pavao VI. govoreći o dijalogu kaže: "Samo čovjek koji je potpuno vjeran Kristovu učenju može biti apostol. A samo onaj tko svoj kršćanski život živi u punini može ostati nezaražen zabludama s kojima dolazi u dodir" (ES 88). Iz ovog dvostrukog stava prijanjanja uz vlastiti identitet i otvorenosti, teče odnos i međusobna potreba dijaloga i naviještanja, što je povezano u dokumentima sabora i učiteljstva.¹⁶

5.3. Središnja uloga milosrdne ljubavi

Temeljna vrlina dijaloga je milosrdna ljubav (charity). Dakako da svaki oblik dijaloga traži poštovanje i ljubav prema drugome. Za kršćane, ipak, milosrdna ljubav prema drugima izvire

15 Dokumenti FABC-a podsjećaju na tu dvostruku potrebu. Usp. OESC: *Dialogue between Faith and Cultures in Asia*, Vol. II, str. 23-24.

16 Usp. *Redemptoris missio*, br. 55-57. Papinsko vijeće za međureligijski dijalog: *Dijalog i naviještanje*, 1991, kod Gioia, str. 695-741.

sijske djelatnosti (usp. RM 20, 57) nego i produbljenje kršćanske duhovnosti.

Rim, ožujka 1998.

Kratice knjiga:

- Gioia - Papinsko vijeće za međureligijski dijalog: *Il dialogo interreligioso del Magistero Pontificio (1963-1993)*, uredio Francesco Gioia, Libreria Editrice Vaticana, Roma 1994.
- FABC - *FOR ALL THE PEOPLES OF ASIA. The Church in Asia: Asian Bishops' Statements on Mission, Community and Ministry*, Manila, Vol I, 1984; Vol II, 1997.

Kratice dokumenata:

- AG - *Ad Gentes*, Dekret o misijskog djelatnosti Crkve II. vatikanskog sabora, 1965.
- DP - Dijalog i naviještanje, Dokument Papinskog vijeća za dijalog, 1991.
- DM - Dijalog i poslanje, Dokument Tajništva za nekršćane, 1984.
- ES - *Ecclesiam suam*, enciklika Pavla VI, 1964.
- LG - *Lumen gentium*, Dogmatska konstitucija o Crkvi II. vatikanskog sabora, 1965.
- NA - *Nostra aetate*, Deklaracija o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama II. vatikanskog sabora, 1965.
- RM - *Redemptoris missio*, misijska enciklika Ivana Pavla II, 1990.

*S engleskoga preveo
Mato Zovkić*

THE SPIRITUALITY OF DIALOGUE

Summary

This is a conference prepared by the author for the plenary session of the Pontifical Council for Interreligious Dialogue in October 1998, based on existing documents of the recent Magisterium and of the Dicasteries of the Roman Curia. The shared values of such a spirituality are the need for unity, charity and mutual understanding in individuals, ethnic or religious groups. The followers of monoteistic religions share also their belief into one God as Creator of all human beings. Specific Christian elements of such a spirituality are: the Trinity, the Incarnation, the

iz Boga koji svoju ljubav dijeli s nama. Božanska ljubav ušla je u svijet i utjelovljena je po Kristu (usp. Iv 3,16; 13,1). Stoga je i dijalog iskorak prema konkretnom čovjeku te uzimanje u obzir tog čovjeka, iako mu je izvorište u božanskoj ljubavi. Tako dijalog poprima svojstva same ljubavi: univerzalan je, stupnjeviti, brižan, gorljiv i nesebičan, ne postavlja ograničenja i ne pristupa s računicom, trudi se da svakoga shvati te da mu se prilagodi (usp. ES 40-48).

Misijska enciklika, ukazujući na različite moguće aktivnosti, zaključuje: "A to su pothvati što svjedoče o duši sveukupne misijske djelatnosti, o ljubavi, koja jest i ostaje pokretačka snaga misije a isto tako 'jedino mjerilo prema kojemu se sve mora činiti ili ne činiti, mijenjati ili ne mijenjati. To je počelo koje mora ravnanati svakim djelovanjem i svrha kojoj ono mora težiti'" (RM 60). Raspravljajući o duhovnosti na konkretan način, zaključuje da misionar treba ljubiti Crkvu i ljude kako ih Isus ljubi; treba biti sveopći brat (usp. RM 89). Ta milosrdna ljubav prema svima "nadahnjuje se na samoj Kristovoj ljubavi i sva je od pažnje, nježnosti, suosjećanja, prihvaćanja, raspoloženosti, zainteresiranosti za ljudske probleme". Ona je izvor revnosti i svih izražaja misijskog djelovanja, uključivši i dijalog (usp. RM 89).

5.4. Razlikovanje

Razlikovanje treba odvajati od revnosti kao *parresia*. Ono je stav potreban za življenje misijskog poslanja općenito kao i dijaloga posebno. Potrebno je razlikovanje za konkretnu ljubav prema nekršćanima za koje je Krist umro, što znači uočavanje kako Duh u njima djeluje te ih poziva da se uključe kao djelatni sudionici u spasotvornom djelovanju. Zapravo, misije i dijalog u kontekstu misija nisu prvenstveno ljudski posao ili plod naše strategije. One su djelo samoga Duha koji je glavni djelatnik i glavna snaga spasotvornog djelovanja.¹⁷

6. Zaključak

Zadaća je pastira na različitim razinama ovako ljude odgajati za prakticiranje pravog dijaloga i podržavati ih u tome. Utješno je ustanoviti da se ne radi o pronalaženju novih vizija i strategija nego o vraćanju na bitnu srž našeg kršćanskog življenja. U toj perspektivi, dijalog nije samo proširivanje horizonta i svrhe mi-

¹⁷ Tako govori nedavna studija teologa FABC o razlikovanju. Usp. *The Spirit at work in Asia*, Dokumenti FABC, br. 81, str. 96.

Church as communion, God's kingdom and reign. Key virtues of a Christian engaged in interreligious dialogue should be a mature fidelity to one's own religious identity and an openness for others. Conclusion: "How to foster and educate people to practice a genuine dialogue is the task of pastors at different levels. It is comforting to note that it is not a matter of devising new visions and strategies, but to go back to the essential core of our Christian being. In this perspective, dialogue is not only the broadening of the horizons and purposes of mission (cf. RM 20, 57), but it is also the deepening of Christian spirituality".